

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből

Bevezetés

A földrajzi nevek írásbeli alakjának szabályozott használatához civilizációs érdekek fűződnek, helyesebben fűződhetnek bizonyos jól meghatározott névhasználati szinteken, szintereken. Az élet különféle területein szükséges a helyek egyedi tulajdonnévvel való azonosítása, ilyen például az anyakönyvezés rendszere, a közlekedés szervezése, a lakcím- és ingatlannyilvántartás, az alapvető közszolgáltatások (posta, egészségügy), hogy csak a kiemelkedő jelentőségű, mindannyiunkat közvetlenül érintőkre utaljunk, de hosszan folytathatnánk a sort a tudományok, az oktatási anyagok és a sajtó világával. A nemzetközi tájékozódásban még a nyelvek és kultúrák, írásrendszerek és szokások erős különbözőségeivel is számolni kell. Egy fejlett írásbeliséggel bíró társadalomban a fejlődés egy szakaszán a nyelvi norma erős követelményként merül fel, ezzel a nagyközönség általában a speciális helyesírási szabályokon keresztül találkozik.

Természetes dolog, hogy a földrajzi nevek változatokban élnek. Másképp nevez(het)i a földfelszín és az emberi környezet részleteit egy helyi és egy szomszédos területről származó ember. Másképp osztják fel a tájakat a geográfusok, geológusok, néprajzkutatók, ismét másképp a különböző anyanyelvű emberek stb. A változatoknak létjogosultságuk van, azonban a kommunikáció biztosításához szükséges a kiemelt változat rögzítése. A névadás–névhasználat–névírás tipikusan interdiszciplináris terület, amelyben alapvetően a nyelv, a közigazgatás, a földrajz, a történelem és a kulturális szféra dominál. Ugyanis a földrajzi név nem egyszerűen a különböző oldalról történő megközelítések, nyilvántartások része, hanem sajátos kapcsolódási pont, kapcsolat a helyek és a társadalom között.

A földrajzi jellegtől, a mérettől, a társadalomban, illetve a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szereptől és sok más tényezőtől függően a földrajzi nevek egységesítése (standardizálása, szabványosítása) más és más szinten valósulhat meg. Az országok rövidebb és hosszabb hivatalos nevét és az ország közigazgatási egységeinek a nevét általában a legfelsőbb törvényhozói szint határozza meg speciális jogszabály-alkotói aktussal, alkotmányban, törvényekben, parlamenti határozatokban stb. A közterületek nevét illetően általában a helyhatóságok, önkormányzatok döntenek, helyi jelentőségű mikrotoponimák egyszerű, de szabályozott adatközlés keretében is bekerülhetnek különböző regiszterekbe, a földrajztanításban használt tájrendszer elemeit alapvetően a tudomány szférájában határozzák meg.

A nevek meghatározása és regisztrációja során számos szakigazgatási és tudományos megoldást igénylő kérdés merül fel, amelyek megoldására speciális tanácsadó és/vagy döntéshozó testületek működnek. A problémák jelentős része nyelvi természetű (helyesírás, nyelvjárásiasság, a kisebbségi és idegen nyelvű nevek használata stb.), de az ontológiai (a földrajzi név kategóriának való megfelelés; szükséges-e egyáltalán hivatalos nevet adni; milyen szinten szükséges teljesen egyedi – homonimitást, szinonimitást és összetéveszthetőséget kizáró – névalakokat biztosítani), jogi-hatásköri (ki lehet előterjesztő és ki a döntéshozó), közigazgatási szempontokon túl a számos kulturális, történelmi és örökségvédelmi szempont figyelembevétele is az elvárások természetes részét képezik. A helyneveknek minden kultúrában kialakul valamilyen rendszere, amely annak ellenére tekinthető mérvadónak és szolgál analógiaként újabb névadási aktusokban, hogy igazán definiálhatatlan, területi különbségek vannak, és megítélésében számos szubjektív tényező is szerepet játszik.

Hazai előzmények

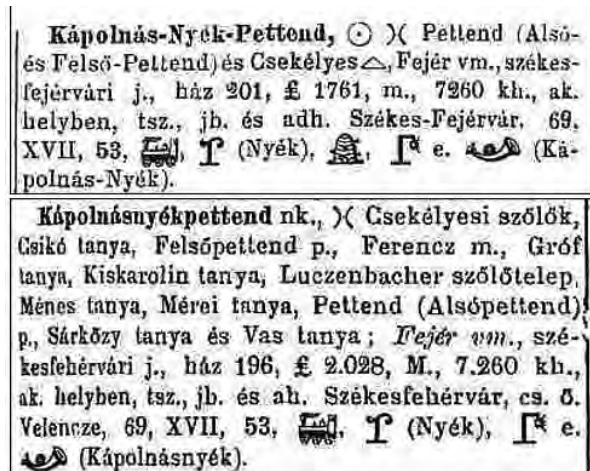
1. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság Magyarországon a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvénycikk hozta létre az első, a teljes országra kiterjedő hatáskörrel bíró testületet, az Országos Községi Törzskönyvbizottságot (OKTB). A helységnevek országos nyilvántartása 1867. évi megalakulásától kezdve a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) feladatköre volt, amely az első teljes, sikerrel lebonyolított népszámlálást (1870) követően jelentette meg *A Magyar Korona Országainak helységnévtárát* 1873-ban. Ebben és a számos későbbi helységnévtár szerkesztése során nemcsak az azonos nevű helységek, illetve az ugyanarra a helységre vonatkozó több névalak sokasága jelentett problémát, de a spontán alakuló megkülönböztető előtagok változékonysága is. A vasúti menetrendekben még erőteljesebben jelentkezett az egyedítés igénye, és előszeretettel alkalmaztak önkényesen alkotott egyedi helyneveket, pl. Mosonszentjános Moson-előtagja vagy Rábapordány Rába-előtagja hamarabb jelent meg a vasút használatában, mint a helységnévtárakban.¹ A postaszolgáltatás különösen akadozott a sok azonos nevű helység között vándorló küldemények miatt, hiszen például csak Szent-Mártonból és Szent-Mihályból (korabeli kötőjeles

írással) több mint 20-20 volt. A rendezetlenségből fakadó problémák kiküszöbölésére a KSH regiszterét a törvény állandó országos törzskönyvvé emelte, és az ott rögzített névalakok használatát kötelező érvénnyel elrendelte állami, törvényhatósági, községi és egyéb hivatalos iratokban, bélyegzőkön, útjelző táblákon, közigazgatási szervek rendelkezése alatt álló intézmények, iskolák és cégek iratain és pecsétjein, iskolai tankönyveken és térképeken, törvényszéki végzéseken stb. A névalakok és írásmódok egységesítésének gyakorlati feladatait az OKTB látta el, az általuk előterjesztett megyei névlisták belügyminiszteri rendelettel és a helységnévtárban való megjelenéssel váltak hivatalos névvé. A törzskönyvezés folyamatának leírását, adatait és nyelvi elemzését kiváló munkákban dolgozta fel Mező András.²

Az OKTB tételesen áttekintette a történelmi Magyarország több mint 12 ezerre rúgó helységnévtárát, és ennek mintegy 40 százalékaiban, megközelítően ötezer helységnévben hajtott végre névváltozásokat 1913-ig, amikor a történelmi Magyarország utolsó, mondhatjuk, kultikussá vált helységnévtára megjelent, tartalmazva négy vármegye kivételével – mert Árva, Liptó, Hunyad és Fogaras vármegyék anyagát a belügyminiszter odáig nem hirdette ki – az OKTB működésének eredményét. A 19. század végén felgyorsult spontán és egye-

■ A Nyék-Pettend / Kápolnás-Nyék-Pettend / Kápolnásnyékpettend változatok a törzskönyvezésben a Kápolnásnyék alakban rögzültek. Részletek a község kataszteri térképéről (Lechner Tudásközpont / = LTK/, Fejér megye 44.), illetve az 1900. és az 1902. évi helységnévtárból

1 PERGER IMRE: Minek nevezzetek? A magyar vasút névadási gyakorlata. *Indóház*, 13. (2017) 4:42–47., 44.

2 MEZŐ ANDRÁS: *A magyar hivatalos helységnévtár*. Bp., 1982.; MEZŐ ANDRÁS: *Adatok a magyar hivatalos helységnévtárhoz*. Nyíregyháza, 1999.

di határozatokkal történő névváltoztatásokkal együtt az ország felének a hivatalos neve változott meg szűk néhány évtized alatt, amelyhez fogható gyorsaságú és tömegű névváltozásra – ha a főhatalom és a hivatalos nyelvek változásait nem tekintjük – nem igen akad példa egy országban.

A fő célkitűzések megvalósultak, a homonimitás gyakorlatilag megszűnt, az összetevészthetőség és a téves lokalizálás lehetősége erősen visszaszorult (de azért maradt a törzskönyvezés után is Telki és Teleki, Vasmegyer Szabolcs megyében, Kuntapolca Gömör és Kishont megyében).

Az egyedítés egyik prototipikus módszere volt az előtagok alkalmazása. Így lett a számos Újfaluból Győrújfalú, Hontújfalú, Mosonújfalú, Temesújfalú, Tiszaújfalú, Torontálújfalú, a Szent-Györgyökből Baranyaszentgyörgy, Garamszentgyörgy, Lajtaszentgyörgy, Szepeszentgyörgy, Turócszentgyörgy, de éltek névelemcserével (Tót-Keszi > Magyarkeszi), rövidítéssel (a két Lőkősházából az egyik Lőkös lett) és egyéb eszközökkel is.

Az OKTB leginkább vitatott tevékenysége a nem magyar vagy nem magyar hangzású nevek tömeges magyarosítása olyan esetekben is, amikor a homonimák elkerülése ezt nem is indokolta. Több ezer kisebbségi és a helyi kultúrában erősen meggyökeresedett név vált ennek a törekvésnek áldozatául. A fordítások/részfordítások mellett (Lupest > Farkasháza, Bierbrunn~Vyborna > Sörkút, Sztrazsó > Örlak) mellett önkényes változások

■ Az előtaggal egyedítés, a névelemcsere és a helyesírási korrekció (általános egybeírás) esetei Váckisújfalu környékének helységneveiben (Váckisújfalu kataszteri térképe, LTK, Pest megye 174.)

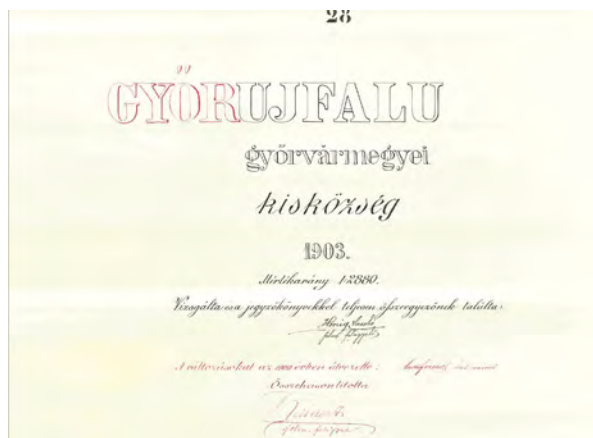
sok is történtek (Szolocsina > Királyfiszállás, Strelec > Örszentvid). A hangzásbeli változtatásoknál sokszor törekedtek arra, hogy közszói jelentése legyen az új névnek (Kosztelec > Kosfalu, Velusócz > Velős), sokszor pedig nem (Grid > Göröd, Hrabócz > Rabócz, Zábresz > Szeberézs).

■ Hradistya nevét az OKTB 1905-ben változtatta Várkútra (Forrás: <https://mapire.eu>, részlet a 3. katonai felmérésből és az 1940–44. évi katonai felmérésből, szinkronizált nézet)

Az OKTB korai működése során fogalmazódott meg a helységnevi egybeírás elve, mely mára már a vizuális kultúránk részévé is vált, hiszen útjelzőablakon, térképeken, menetrendekben és állomásokon csak ilyeneket látunk, ha pedig kötőjeles alak tűnik fel, azt már kapcsolts neveknek értelmezzük az íráskép alapján. Ezt az elvet képviselte a legkövetkezetesebben a törzskönyvbizottság.

Korántsem ilyen következetesen, mégis alapvetően közelített döntéseiben a bizottság a köznyelvi alakok felé a nyelvjárásiassággal (pl. Nádalla > Horvátnádálja), a régies (pl. Kis-Bittce > Kisbicce) és idegen írásmódokkal (pl. Puchó > Puhó) szemben. Sokkal követke-

■ Megkülönböztető előtag átvezetése Győrújfalú kataszteri térképén (LTK, Győr-Moson-Sopron megye 66.)

■ Jászfelsőszentgyörgy neve a törzskönyvezés előtti időkből. A négy külön tagba írt névből először elhagyták az első jelzőt és egybeírták az utolsó két tagot (Jászfelsőszentgyörgy kataszteri térképe, LTK, Jász-Nagykun-Szolnok megye 11.)

zetesebb lett a hangjelölés, pl. az 'új' megkülönböztető előtagok az 1902. évi helységnévtárban kivétel nélkül hosszú ú-val íródnak, hosszú í-vel egységesítették a Csík vármegyére való utalást, pl. Csík-Szent-Király (1900) > Csíkszentkirály (1902-től).³

A helységnévtárak tartalmazzák a község közigazgatási területén, de attól fizikailag elkülönülő lakott helyek (mai szakkifejezéssel külterületi településrészek) nevét is. A jelentősebbeket – már csak azért is, mert a helységnevek ügyeiben is egyrészt analógiát, másrészt figyelembe veendő (elkerülendő) alakokat jelentettek – szintén törzskönyvezte a bizottság, és ezek száma ugyancsak több ezres tételt tesz ki (pl. a Bihar megyei Remetelórév község törzskönyvezett lakott helyei Jádremete, Jádvolgy, Köröslóró, Köröspanor voltak, melyek közül három – Jádvolgy kivételével – önálló községgé vált ezen a néven).⁴

A törzskönyvbizottság a későbbiekben a községek összevonásakor és új községek alakulásakor használandó új nevek véleményezésében és formálásában játszott szerepet, és máig hatólag alakította az elveket (pl. a közös alaptag kiemelése: Alsószakony + Felsőszakony > Szakony, 1928; a jelentősebb tagok összeolvasztása: Gyöngyösapáti + Nagygens > Gencsapáti, 1943).

1954-ben törvényerejű rendelet szüntette meg az Országos Községi Törzskönyvbizottságot. Ezután a helységek hivatalos névadási folyamata a tanácsrendszer közigazgatási sémája szerint alakult: a kezdeményező községi tanács a járási tanácshoz fordult, majd a megyei levéltár véleményével kiegészítve jutott egy ügy a megyei tanács elé, amely támogatás esetén a Minisztertanács illetékes szervéhez terjesztette fel, és az Elnöki Tanács mondta ki a verdiktet. Országos feladattal megbízott tudományos, illetve többoldalú véleményező testület nem került a folyamatba. Még 1954-ben, de már az OKTB kihagyásával Csongrád megyében Kiskirályság község nevét Eperjesre változtatták, aminek jelzésértéke is van: az ideológiai szempont (feudális viszonyokra emlékeztető közszó kihagyása) többet nyom a latba, mint történelmi, földrajzi és kulturális szempontok (a Sáros vármegye székhelyének történelmi nevével való összekeverhetőség). Az előterjesztés vélhetően megakadt volna az OKTB előtt, viszont a pusztán hivatali rendszerben átment.

2. A Magyar Földrajzi Társaság helynévbizottsága

A múlt századelőn a földrajztudomány lendületesen fejlődött, a 20-as években a térképkiadás is konszolidálódott és nemzeti jellegűvé vált a Monarchia katonaföldrajzi intézetének 1919. évi kényszerű megszűnése után. A térképek iránti kereslet erősen megnövekedett, általánossá váltak az iskolai atlaszok, turisztikai egyesületek sokasága alakult, és egy jó atlasz birtoklása az alapműveltséghez tartozott. A magyar nyelvű földrajzinév-használatnak viszont nem alakultak ki a normái. A geográfusok és térképészek körében erős polémiát keltett a különböző kutatóhelyek és szakmai műhelyek jelentősen eltérő gyakorlata. A név vita a *Földrajzi Közlemények* hasábjain bontakozott ki egy 1927-es felvetés után 1928-ban.⁵ Megszó-

3 Az 1900. és 1902. évi helységnévtárak a KSH honlapján elektronikusan is elérhetők: http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/helysegnevtar/1900/index.html, illetve http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statiztika/helysegnevtar/1902/index.html

4 LELKES GYÖRGY: *Magyarország 1903–1912 között törzskönyvezett lakotthelyei a XX. század végén*. Bp., 2001. 34.

lalt benne a hazai geográfus közösség színe-java (Cholnoky Jenő, Fodor Ferenc, Kéz Andor, Strömpl Gábor, Takács József), illetve más tudományok képviselői (Banner Benedek, Bátky Zsigmond) érzékeltették, hogy mennyire általános problémáról van szó. Jóllehet a viták elsősorban az idegen (külföldi) nevek használatáról szóltak, mai szavakkal az exonimákról és az átírási rendszerekről, érintették a legtöbb releváns problémát: a névtípusok, azaz a földrajzi jelleg szerint eltérő írásmódokat, a „mester-szavak” (mai kifejezéssel a földrajzi köznevek) egységes alakban és jelentésben való alkalmazását, az összetett földrajzi nevek kérdéseit, a kurrens és a történeti névanyag elkülönítését, a határon túli magyar területek névanyagának speciális kezelését, a fordíthatóság kérdését, az akadémiai helyesíráshoz való viszonyt stb.

Különös erővel jelentkezett a leválás igénye a német nyelvű tudományosságról, az elhatárolódás a világ helyeinek német nyelvű forrásokon, illetve németből való átíráson alapuló megnevezésétől (pl. hogy a Turin és Florenc féle alakok helyett Torino és Firenze kapjanak polgárjogot a nyelvünkben), továbbá bátorítják a magyaros lágyságjelölést a német eredetű írásmóddal szemben (pl. Onega > Onyega).

A viták következményeként a Magyar Földrajzi Társaságban (MFT) és a M. Kir. Állami Térképészeti Intézetben (ÁTI) helynévbizottságok álltak fel. Nem teljesen világos, hogy valóban két ilyen bizottság működött-e. Takács József egy 1942. évi tanulmányában „a M. Kir. Honvédelmi Térképészeti Intézet (HTI, az ÁTI utódja) és a Magyar Földrajzi Társaság közös helynévbizottságá”-ról beszél,⁶ egy forrás szerint már 1926-ban megalakult a Kartográfiai Névráji Bizottság, amely 1930 áprilisától az Állami Térképészet Névráji Bizottsága néven folytatta a munkát.⁷ Mindenesetre a mű-

ködésük eredményét legteljesebb formában közreadó, *A földrajzi nevek használatának új szabályai* címet viselő dokumentum a bevezetésben csak az MFT helynévbizottságát említi, a szövegtörzsben vannak azonban utalások az együttműködésre, és magát a végső megfogalmazást is a neves katonai térképész, Takács József jegyezte, sőt azt lényegében a saját 1928-ban készült, az ÁTI/HTI-ben már egy évtizede használt szabályzattal azonosítja.⁸ A bizottság további tagjai – legalábbis a szabályzat megjelenésekor – Bulla Béla, Kéz Andor, Irmédi-Molnár László, Strömpl Gábor és Szakáll Zsigmond voltak, valamennyien geográfusok és térképészek. Az MFT helynévbizottsága egyúttal kimondta működésének befejezését is. Hangsúlyozandó, hogy – az ÁTI/HTI részvétele ellenére – civil, tudományos és nem hivatalos mandátummal rendelkező szerveződésről volt szó, amely egy szakmai probléma megoldására a szakmai szervezeten belül önkéntes alapon állt fel. Az állam a földrajzi nevek tekintetében két irányban lépett fel szabályozási jogával, a fentebb említett OKTB a községek és egyéb lakott helyek vonatkozásában, továbbá a kataszteri térképekre írandó, a telekkönyvek egyik szervezési egységét jelentő kataszteri dűlők nevét illetően a pénzügyminisztériumi kataszteri utasítások tartalmaztak rendelkezéseket.⁹ A helynévbizottságban, illetve a megelőző vitában a helységnévtárak – mint hivatalos forrás – névanyagát teljes mértékben tiszteletben tartották, annak alkalmazásához kétség nem férhetett, az OKTB névírási elveit nem is kommentálták. Az akkori akadémiai helyesírás földrajzi nevekre vonatkozó részét illetően viszont elégedetlenségüket fejezték ki, s remélték, hogy „ezeket az alaposan átgondolt, bevált és teljesen az akadémiai helyesírás általános elvein felépült szabályokat a Magyar Tu-

5 BANNER BENEDEK: A földrajzi nevek egységes írásmódja – régi probléma. *Földrajzi Közlemények* (= FK), 55. (1927) 1–3. 42–43.; KÉZ ANDOR: Földrajzi nevek írásmódja. FK, 56. (1928) 1–4:35–37., CHOLNOKY JENŐ – FODOR FERENC – TAKÁCS JÓZSEF: Földrajzi nevek írásmódja. *Uo.* 7–8:155–166., STRÖMPL GÁBOR – BANNER BENEDEK – TAKÁCS JÓZSEF: Földrajzi nevek írásmódja. *Uo.* 9–10:230–235.

6 TAKÁCS JÓZSEF: Kárpátalja helynevei. FK, 70. (1942) 4:199–205. Hivatkozott hely: 204.

7 BUGA LÁSZLÓ – HEGEDŰS ÁBEL – JANKÓ ANNAMÁRIA: *A magyar katonai térképészet 100 éve, 1919–2019.* Bp., 2019. 106.

8 [TAKÁCS JÓZSEF:] A földrajzi nevek használatának új szabályai. FK, 68. (1940) 1:4–13. (= TAKÁCS, 1940).

9 MIKESY GÁBOR: Földrajzi nevek a kataszteri térképeken. *Catastrum*, 6. (2019) 3:3–16.

dományos Akadémia is hamarosan, az eddigi, ellentmondásokkal teli részletek helyébe iktathatja.”¹⁰

Érdekesség a szabályzatban, hogy a külföldi településnevek írásában – a határon túli magyar területek kivételével – a helyi hivatalos nyelvi alakok akkor is elsőbbséget élveztek, ha egyébként volt bejárattott magyar alak (Habana, és nem Havanna, Tehrán, és nem Teherán), és a szupremácia elve a megszállt területekre és gyarmatokra is vonatkozott (Brünn, és nem Brno – 1940!, Calcutta, és nem Kalkutta stb.) Nagyon szűken szabták meg a „magyar nyelvkincsnek ma is köztudatban élő helységneveit”, Bécs, Velence és Varsó befért, Athén, Bukarest, Damaszkusz stb. esetében inkább a hivatalos nyelvi alak átírását javasolja a szabályzat.

■ Vaticano, Roma, Napoli: az ÁTI gyakorlatában erősen viszszaszorultak a magyar névalakok (Részlet az ÁTI Kisatlasz /M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet, év nélkül/ Olaszország című térképlapjáról)

A természetföldrajzi nevekre és mikrotoponimákra vonatkozóan kétféle iránymutatás van benne: helyesírási kérdéseket szabályoz, továbbá névhasználati normatívákat fogalmaz meg nyelvválasztás és nyelvjárásiasság tekintetében.

Ez az első szabályzat, amelyben – összhangban az akadémiai helyesírással – nyelvi elemzésen alapuló helyesírási sarokpontokat találunk a magyar térképészetben. Az MFT szabályzata (szemben az újabb szabályzatokkal) nem tekintette a magyar nyelvű földrajzi

nevek állományát elkülönülő módon szabályozandó egységnek, hanem az általános (köznyelvi) szabályok lehető legteljesebb érvényesítését írta elő. A helynevek nyelvi szerkezete határozta meg az írásbeli megformálást, nem a földrajzi jelleg (ebben a tekintetben csak a helységnevek jelentettek kivételt, de azt az OKTB egységesítette). A köznévi szóösszetételeket egybe, tulajdonnév és közszó összetételét kötőjellel kapcsolva, a melléknévi szerkezeteket külön írni rendeli, így például a közterületnevek esetében a Kálváriatér, Attila-körút és Berlini tér alakokat hozza például, más névtípusok közül a Csalánpaták, Bivalyhalom és Embervölgy egybe, Kígyós patak, Sági dűlő, Hegyes tető és Csendes óceán külön, Ferenc József-csúcs kötőjellel írandó. Tehát a háromféle nyelvtani szerkezethez háromféle írásmód járul, függetlenül a hely földrajzi jellegétől (összevetésül: ma egységesen külön írjuk valamennyi közterületi jellegre utaló földrajzi köznevet, azaz Kálvária tér, Attila körút és Berlini tér, alapesetben kötőjellel a természetföldrajziakat, tehát Bivaly-halom, Hegyes-tető, Csendes-óceán és Ferenc József-csúcs stb.).

Nyelvi norma tekintetében az idegen nevekre, nyelvjárási jelenségekre és a földrajzi köznevek használatára tér ki a szabályzat. Itt nem szigorúan érvényesítendő pontokról, hanem ajánlásokról van szó. Az idegen neveknek lehetőleg magyarokkal való helyettesítését írja elő a) eredeti, azaz „kinyomozható” magyar névvel (Brezini ~ Nyírjes), b) fordítással (Ptácsnik = Madaras), vagy c) hasonló alakú magyar névvel (Şurian = Surján). A szabályzat

■ Magura helyett magyar név az MFT helynévbizottságának instrukciója szerint. (Forrás: <https://mapire.eu>, részlet a 3. katonai felmérésből és az 1940–44. évi katonai felmérésből, Lóznavölgytől keletre, szinkronizált nézet)

így előre szentesítette a HTI 1940–44 között készült nagyszabású, 1:50 000 méretarányú új katonai felmérésének gyakorlatát, amelyen a teljes névanyag magyarrá vált, a kizárólag kisebbségek által lakott területeken is.

A tájszók közül az alaki eltérést („tájkiejtést”) mutatókat köznyelvi formára kell hozni (Ómafás högy > Almafás hegy), de a valódi tájszók köznyelvi alakkal való helyettesítését kerülni kell (Szelencés mál, nem „Orgonás oldal”).

Nemzetközi előzmények

A földrajzi nevek nemzetközileg szabványosított írásának az ötlete igen korán felmerült. Albrecht Penck német geográfus 1891-ben, az 5. Nemzetközi Geográfiai Kongresszuson állt elő egy olyan nemzetközi használatú, 1:1 000 000 méretarányú világtérkép ötletével, amely a technikai részleteken túl egységesített földrajzinév-anyagot is tartalmazott volna.¹¹ A *Világtérkép* nem (a későbbiekben is csak részlegesen) valósult meg, de a megvalósítási szándék folyamatosan a nemzetközi disputák központi témája maradt. A kifejezetten a *Világtérkép* megvalósítására összehívott 1909. évi londoni és az 1913. évi párizsi értekezlet a legtöbb technikai kérdésben áttörést hozott, a földrajzi nevek kezelését illetően azonban nem, de az is nagy eredmény, hogy a latin ábécé használatát elfogadta a 41 partner ország.¹² A világháborúk hosszú időre megakasztották az együttműködés folytatását, így a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU), a Nemzetközi Tengerkutató Tanács (ICES), a Pánamerikai Földrajzi és Történelmi Intézet (PAIGH) és az UNESCO az ENSZ-hez fordult, hogy vegye kezébe a szervezést.¹³

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában (ECOSOC) a kezdetektől problémát jelentett a helyek bizonytalan azonosíthatósága, amelynek pedig egyrészt a statisztikának, másrészt minden megfelelő adatokon nyugvó gazdasági és humán tervezésnek alapjául kellene szolgálnia. 1948-ban az ECOSOC 6. ülése magáévá tette a fenti kezdeményezést, és az itt elfogadott 131. határozat¹⁴ nemzetközi kartográfiai együttműködés előmozdítására tett javaslatot az ENSZ égisze alatt, a kormányzati és egyéb, a kartográfiában működő szervezetek bevonásával, a modern kartográfiai eljárások megosztására, térképi tartalmak cseréjére és egységes nemzetközi szabványok fejlesztésére. Már ekkor térképészeti részleg alakul az ENSZ titkárságán. Az 1953. évi 476. határozat az ajánlásai közt külön is megfogalmazza, hogy az ENSZ titkársága „folytassa a konzultációkat a kormányzatokkal és az érintett kormányközi szervezetekkel a térképi névírás szabályozott gyakorlatának elfogadásáról”.¹⁵ Az ECOSOC ekkor még regionális szinten megoldhatónak vélte a problémát, és regionális kartográfiai konferenciák tartását javasolta. Ám rögtön az első, az ázsiai és a csendes-óceáni térség országai számára tartott konferencián (Dehra Dun, India, 1955) élesen mutatkozott meg, hogy a megfelelő átírási rendszerek kidolgozása csak szélesebb nemzetközi együttműködésben lehetséges.¹⁶ Viszont a transliteráció is csak akkor képzelhető el, ha egy-egy ország a maga területén egy meghatározott alakban sztandardizálta a neveket. 1956-tól már a nemzeti és a nemzetközi sztandardizáció egymást feltételező egységéről folyt a párbeszéd. Az ECOSOC 1959. évi 715A határozata mérföldkő a földrajzinév-egységesítés történe-

11 MAX C. DE HENSELER: *United Nations activities in the field of standardization of geographical names. Sixth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Name* (1992). https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/6th-uncsgn-docs/6th_uncsgn_Econf_85_crp3.pdf (= HENSELER, 1992)

12 RADÓ SÁNDOR: *Nemzetközi térképészet. Geodézia és Kartográfia (= GK)*. 8. (1956) 1–4:281–283. (= RADÓ, 1956a), hivatkozott hely: 281.

13 RADÓ, 1956a. 281.

14 *Inventory of United Nations Resolutions on Cartography Coordination, Geographic Information and SDI*. <http://ggim.un.org/meetings/2010->

15 *International co-operation on cartography*. United Nations, New York, 1953. (<https://digitallibrary.un.org/record/212732>)

16 HENSELER, 1992.

17 HENSELER, 1992 és UNGEGN Mandate. <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/mandate.html>

tében.¹⁷ A határozat az ENSZ titkárságán keresztül felszólítja a tagállamokat, hogy „*azok az országok, amelyeknek nincs a földrajzi nevek egységesítésével, összehangolt kezelésével foglalkozó országos intézményük, alapítsanak ilyen szervezetet és rövid időn belül hozzanak létre nemzeti földrajzinév-tárat*”. Ez a határozat tekinthető a tagállamok szervezett együttműködése alapjának is, ugyanis egy olyan központi szervezet létrehozásáról van szó benne, amelyben a tagállamok megosztják a névtáraikat, és amelynek részére információkat szolgáltatnak a hazai névmegállapítási folyamat jogi keretéről, lebonyolítás módjáról, más országok földrajzi neveinek használatáról, átírási rendszereikről stb. Egyúttal szakértői csoportok felállítását indítványozza földrajzi és nyelvészeti alapon, amelyekben a rövidesen felálló UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names) szervezetének csíráját ismerhetjük fel, és nemzetközi konferencia összehívását javasolja a nemzetközi egységesítés általános kérdéseinek, a regionális problémák és a tagállamok által követendő nyelvi eljárások megtárgyalására.

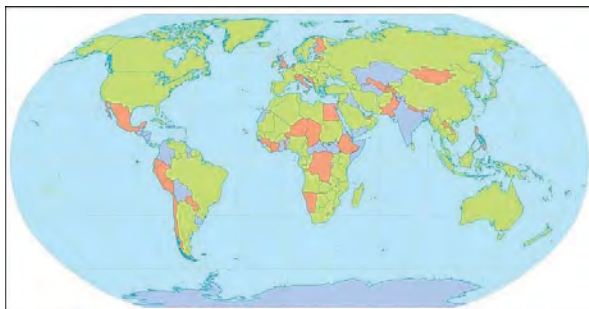
A szakértői csoport 1960-ban tartotta az első ülését New York-ban, majd összesen harmincat a 2017-től működő új szervezeti keretek létrejöttéig. 1967 és 2017 között 11 földrajzinév-egységesítési konferenciát (United Nations Conference on Standardization of Geographical Names) tartottak.¹⁸ Az első UNGEGN ülésen 26 tagállam földrajzinév-bizottsága képviseltette magát, a térségünk-ből csak a Szovjetunió és Lengyelország. Az ülésről szóló jelentés részletesen vázolja az egységesítés szükségességét és problematikáját, és már meglehetősen részletes ajánlásokat tud adni a földrajzi nevekben illetékes állami szervezetek működéséhez.¹⁹ Az ilyen szervezeteknek világos és határozott felhatalmazással kell rendelkezniük, biztosítani kell a folyama-

tos működésüket, az eljárások és a határozatok nyilvánosságát, és törekedniük a legteljesebb konszenzusra. Feltétlenül szükséges az érdekeltek bevonása az eljárásba; az egységesített névállományt publikálni és terjeszteni szükséges. Felhívják a figyelmet a terepmunka és az előzetes kutatások szükségességére. Az ajánlások figyelembe veszik az országok sokszínűségét a nyelvi szituációt illetően (kisebbségi nyelvek, erős nyelvjárási különbségek, írásbeliséggel nem rendelkező népek stb.). Számos névtani részletkérdés előkerül, különösen a névtestre vonatkozó határozottságot, azaz annak világos megállapítását és következetes alkalmazását illetően, hogy az egyes névalakok olyan részei, mint a névelők, nyelvtani toldalékok, de leginkább a földrajzi köznevek részei-e a neveknek. Erősen szorgalmazzák, hogy a bizottságok állítsák össze a földrajzi köznevek listáját az értelmezésükkel együtt.

Egyes országokban, főleg az angolszász területeken a földrajzinév-bizottságok a századforduló környékén megalakultak, a United States Board on Geographic Names (BGN) 1890-ben, a Geographical Names Board of Canada (GNBC) 1897-ben, a Permanent Committee on Geographical Names (PCGN) Nagy-Britanniában 1919-ben. Az ENSZ kezdeményezése nyomán világszerte lettek követőik az 1950-es és 1960-as években. Így például az NSZK-ban egy korábbi kartográfiai munkacsoport alapjaira épülő testület 1959-ben kapott kormányzati felhatalmazást, és a szervezetet 1965-ben véglegesítették Ständiger Ausschuss für geographische Namen (StAGN) néven. Ausztriában az Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde (AKO) 1969 óta lát el kormányzati tanácsadó feladatokat, a ciprusi bizottság 1967-ben alakult. A bizottságok felhatalmazása és helye egy ország kormányzati struktúrájában meglehetősen változatos.

18 <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/conferences.html>

19 *International co-operation on cartography. Report of the Group of Experts on Geographical Names.* https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/past_reports/gegn-1_e.pdf

■ *Földrajzinév-bizottságok világszerte (2016). Zöld szín jelöli a kormányzati meghatalmazással működő testületeket, lila a bizonytalan státuszúakat és piros azokat az országokat, ahol nincs ilyen testület (Forrás: UNGEGN Information Bulletin 51. https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/Bulletin/UNGEKN%20bulletin%2051_FINAL.pdf)*

A Földrajzinév-bizottság megalakulása

Az ECOSOC diplomáciai csatornákon terjesztett felhívása Magyarországon az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt (ÁFTH) mint állami térképészeti főhatóságot találta meg. Az elképzelések nem voltak ismeretlenek, a kiváló kapcsolatokkal rendelkező Radó Sándor már 1956-ban beszámolt az ENSZ központi szervezetében zajló előkészítő munkákról, és az UNESCO hasonló irányú tevékenységéről.²⁰ Radó ekkor még úgy gondolta, hogy a *Nagy Magyar Enciklopédia* szerkesztőségében akkoriban felállt „földrajzi helynévbizottság” lesz hivatva magyar részről a munkák névtani részét megoldani.²¹ 1958-tól már a saját szervezetét (ÁFTH) kívánta előtérbe helyezni.

A Geodéziai és Kartográfiai Egyesület nemzetközi konferenciájára 1959-ben két olyan előadót is meghívtak (a német Karl-Heinz Meine és az amerikai Arthur Burt személyében), akik az ENSZ szervezése mellett újjáéledő nemzetközi kartográfiai együttműködésről is beszámoltak.²² A földrajzi neveket illetően Radó partnerre talált az előzőekben már említett, amúgy örök vetélytárs Takács Józsefben,

■ *Radó Sándor „civilben”, 1970-es évek (Gercsák Gábor magángyűjteménye)*

aki a Kartográfiai Vállalat alkalmazásában állt ekkor. A szocialista országok különutas kezdeményezésében – 1:2 500 000 méretarányú világtérkép készítése – kulcsszerepet játszott a magyar kartográfia, a névirási fejezetet Takács József készítette.²³ Ugyanő fogalmazta meg egy földrajzi nevekben illetékes állami testület tervezetét (erről is beszélt a fenti konferencián), amelyet Radónak sikerült a tekintélyével egyes államigazgatáson belüli tiltakozásokat legyűrve a Minisztertanács napirendjére vetetni, és az 1961 elején kezdődő jogszabály-előkészítésben Takács Józseffel együtt képviselni.²⁴

Az ÁFTH elnöke a 111/1963. (T. 9.) számú

20 RADÓ, 1956b; RADÓ SÁNDOR: A földrajzi nevek térképen-írásának szabványosítása. *GK*, 8. (1956) 1–4:194–195. (= RADÓ, 1956b); RADÓ SÁNDOR: Földrajzi nevek írása a térképen. *GK*, 8. (1956) 1–4:177.

21 RADÓ, 1956b.

22 RADÓ, 1956a, *Kartográfiai Konferencia, 1959. október 7–10.* Geodéziai és Kartográfiai Egyesület. Bp., 1960.

23 PAPP-VÁRY ÁRPÁD: Az 1:2 500 000 méretarányú nemzetközi világtérkép. *FK*, 122. (1998) 3–4:145–166.

24 FÖLDI ERVIN: Az ENSZ földrajzinév-egységesítési törekvései, a magyar Földrajzinév-bizottság megalakulása és tevékenysége 1978-ig. *FK*, 122. (1998) 3–4:131–144., hivatkozott hely: 133–135.

■ Takács József (Eötvös Loránd Tudományegyetem Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Intézet gyűjteménye, Nemes Zoltán felvétele)

utasításával hozta létre a Földrajzinév-bizottságot (FNB), amely az első ülését 1963. június 18-án tartotta. A bizottságban a következő intézmények kaptak helyet: ÁFTH (Bereczky Ödön, Magyar Attila, Németh Lajos, Radó Sándor, Sántha István), Kartográfiai Vállalat (Földi Ervin, ifj. Hónyi Ede, Márkus Imre), Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (Előd Károly), Központi Statisztikai Hivatal (Fórizs Margit), Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézet (Mélykúti Mihály, Papp Lajos), Magyar Távírási Iroda (Barabás Miklós), Magyar

Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottság (Fábián Pál) és Magyar Nyelvészeti Bizottság (Lőrincze Lajos), Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya (Lukács Róbert), Országos Levéltár (Maksay Ferenc), továbbá intézmény megjelölése nélkül Takács József. A bizottság elnöke Radó Sándor, titkára Földi Ervin lett.

A kezdeti FNB funkcióját az ÁFTH elnöke mellett működő tanácsadó és véleményező szervként határozta meg az utasítás. Az első ülés jegyzőkönyve szerint a bizottság alapvető célja a nemzetközi együttműködésben való részvétel, az ülés fő témája az ismert külföldi bizottságok működésének ismertetése volt.

Magyarországot az új nemzetközi szerveződés kibontakozása az 1950–60-as években olyan állapotban találta vizsgált témánk szempontjából, hogy – bár kifejezetten földrajzi nevekre specializálódott testület vagy minisztériális részleg éppen nem működött – az előzményekből következően azonnal meg tudott felelni azoknak az elvárásoknak, amelyek miatt az ENSZ vezette kooperáció kibontakozott, legalábbis az 1:1 000 000 méretaránynak megfelelő szinten. Valamennyi helységnek rögzített egyedi neve volt. A neveket egy hivatalos állami kiadványban, a KSH helységnévtárában közzé tették, és minden érdekelt számára hozzáférhető volt. Hasonlóképpen rögzült, jogszabályba foglalt és közzétett neve volt a közigazgatási egységeknek, és a fenti méretarányban a természetföldrajzi nevekben sem mutatkozott jelentős ingadozás. A Földrajzinév-bizottság által felvállalt tevékenységeket a *Catastrum* következő számaiban ismertetjük.